

*Філоненко В. М., здобувач кафедри загальної та прикладної психології і педагогіки навчально-наукового інституту права та масових комунікацій
Національний університет внутрішніх справ (м. Харків)*

СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗЛОЧИНЦІВ-РЕЦИДИВІСТІВ

В статті розглядаються соціально-демографічні особливості осіб чоловічої статі, які відбувають покарання за скоєння корисливих та насильницьких злочинів. В наданому матеріалі звернуто увагу на те, що цим особам притаманний високий рівень кримінальної зараженості, обумовлений їх багатим тюремним досвідом. У власному дослідженні при розгляді сімейного стану виявлено, що серед осіб корисливого типу більша кількість неодружених, ніж насильницького типу. Більшість засуджених обох типів мають повну та неповну середню освіту і з віком цей рівень майже завжди залишається незмінним. Дані, які стосуються трудової зайнятості вказує на те, що майже всі досліджувані не були працевлаштовані, або їх трудова зайнятість мала випадковий характер чи була непостійною.

Ключові слова: злочинець, рецидивіст, особистість злочинця.

В статье рассматриваются социально-демографические особенности лиц мужского пола, которые отбывают наказание за совершение корыстных и насильственных преступлений. В представленном материале обращено внимание на то, что этим лицам присущ высокий уровень "криминальной зараженности", обусловленный их богатым тюремным опытом. Среди лиц корыстного типа больше неженатых, чем среди лиц насильственного типа. Большинство осужденных обоих типов имеют полное и неполное среднее образование и с возрастом этот уровень почти всегда остается неизменным. Данные, касающиеся трудовой занятости указывают на то, что почти все исследуемые на свободе не были трудоустроены, или их трудовая занятость имела случайный или непостоянный характер.

Ключевые слова: преступник, рецидивист, личность преступника.

In the article consider the social-demographic features (peculiarities) of men who serves ones sentence for perpetration of mercenary and forcible crimes. In present material takes notice of the high "criminal level" of these persons and they are infected by their rich prison. Among mercenary persons there are more unmarried than among forcible one. Most convicts of both types have full and incomplete secondary school and at the age this level always remains invariable. According to the facts of their working employment show that almost all researches did not have a work or their working activity had an accidental or changeable disposition.

Key words: criminal offender; state criminal; recidivist; criminal person.

Постановка проблеми

Одна з центральних проблем і найгостріші дискусії всіх наук кримінального профілю завжди були пов'язані з особистістю злочинця.

Як зауважив С.В.Познишев, вивчення злочинців не тільки представляє дуже серйозний теоретичний інтерес, але й має величезне практичне значення. Злочинний світ дуже строкатий за своїм складом. Судові та пенітенціарні працівники все частіше і сильніше відчують потребу в дієвих кримінально-психологічних знаннях, які допомогли б їм розбиратися в особливостях тих осіб, з якими їм доводиться мати справу у своїй практичній діяльності, і з'ясувати, в якій мірі і в якому відношенні ці люди соціально небезпечні [7, с.4]. Попередження злочинності в цілому вимагає нових підходів до вивчення особистості рецидивіста та механізмів його злочинної поведінки, а також методів щодо їх виправлення.

Для того, щоб зрозуміти злочинну поведінку людини, необхідно не лише вивчення її соціальних, демографічних, моральних та психологічних якостей. Для цього також важливі знання мотивів

поведінки цієї людини, середовища, в яке включений індивід, його соціально-психологічних особливостей [1].

Будь-яка добре організована сучасна пенітенціарна політика потребує своєчасної та необхідної наукової типологічної класифікації тієї групи суспільства, яка зветься злочинною. Однією з найважливіших проблем є знаходження мір впливу на індивідуальну особистість злочинця з метою його пристосування до життя у суспільстві. Втім, єдиної типологічної класифікації злочинця дотепер ще не існує, хоча багато дослідників за різних часів робили велику кількість спроб її визначити.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Над проблемою особистості злочинця, зокрема злочинця-рецидивіста, працювали такі видатні вчені, як Ю.М.Антонян, В.С.Батиргарєєва, В.В.Голіна, П.Ф.Гришанін, І.М.Даньшин, А.Ф.Зелінський, О.М.Яковлев, та ін. І зараз ведуться роботи по вивченню рецидивної злочинності з метою розробки методів для ресоціалізації осіб, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі.

Питання психології

Такі дослідники, як В.С.Батиргарєєва, Б.М.Головкін, Ю.А.Дмитрієв вважають, що особа будь-якого злочинця, у тому числі й рецидивіста, характеризується соціально-демографічними, кримінально-правовими, морально-психологічними та психічними ознаками та властивостями.

Для підвищення ефективності виховної роботи із засудженими були розроблені різноманітні типології та категоризація на основі різних ознак. Не останнє значення для розробки виховних методик і підвищення ефективності виправлення та ресоціалізації злочинців мають дослідження соціально-демографічних факторів злочинності. Дослідженнями у цьому напрямку за різних часів займалися А.Г.Глотчкін, М.І.Єнікєєв, О.Г.Ковальов, В.М.Кудрявцев, К.К.Платонов, А.Р.Ратінов, О.М.Яковлев та багато інших дослідників. На думку А.Р.Ратінова вивчення особистості на соціологічному рівні дозволило створити статистико-демографічний портрет злочинця та деякі ескізи до окремих його типів. Було знайдено залежності між злочинністю і соціально-економічними і соціально-культурними процесами, а також розкриті загальні механізми впливу цих факторів на суспільну свідомість, а через неї і на протиправну поведінку [8, с.4].

Основний матеріал дослідження та обґрунтування результатів

Метою дослідження є вивчення соціально-демографічних характеристик злочинців-рецидивістів.

Основні завдання дослідження полягають в вивченні соціально-демографічних особливостей осіб, які не вперше відбувають покарання в місцях позбавлення волі за скоєння корисливих та насильницьких злочинів.

Дослідження проводилось на базі Олексіївської виправної колонії міста Харкова, середнього рівня безпеки для засуджених, які раніше вже відбували покарання у виді позбавлення волі. У дослідженні приймали участь дві групи, по 105 осіб в кожній. До першої групи входили особи, засуджені за корисливі злочини (крадіжки, шахрайства), до другої - засуджені, які відбувають покарання за скоєння насильницьких злочинів (нанесення тяжких тілесних ушкоджень, зґвалтування, вбивства). Усі досліджувані - особи чоловічої статі, віком від 18 до 60 років.

Вивчались особові справи засуджених, з яких фіксувались демографічні (вік, наявність батьків, родинний стан, наявність дітей); соціологічні (наявність освіти, професії, спеціальності, місце роботи до арешту); кримінально-правові (термін позбавлення волі, кількість судимостей, стаття Кримінального кодексу України, за якою засуджений) відомості. Було проведено анкетування досліджуваних, в якому відповіді на питання допомогли більш детально та точно провести аналіз результатів досліджень.

Таблиця 1.

Показники розподілу злочинців корисливого та насильницького типу за віковими ознаками (%)

Вік	Засуджені за корисливі злочини	Засуджені за насильницькі злочини
18-25 років	14,2	9,5
26-35 років	42,8	35,2
36-45 років	28,5	23,8
46-55 років	10,4	25,7
Більше 56 років	3,8	5,7

Питому вагу серед засуджених як корисливого, так і насильницького типу становлять особи віком від 26 до 45 років. Серед злочинців корисливого типу осіб такого віку більше і становить 71,42 % проти 59,03 % серед злочинців насильницького типу. Саме на цей період життя людини припадає найвищий рівень активності особистості, людина сповнена сил та енергії. Як раз в у віці від 26 до 45 років виявляється тенденція стабілізації негативної або позитивної поведінки. Злочинці обох типів цієї вікової групи прагнуть до постановки себе в групі,

заволодіння матеріальними благами. Рецидивісти корисливого типу досягають цього за допомогою шахрайства, кишенькових крадіжок, крадіжок чужого майна як із проникненням до приміщень, так і без нього. Рецидивісти насильницького типу в цьому віці більш схильні до задоволення власних потреб шляхом вбивств, нанесення тілесних ушкоджень та застосування інших форм насильницьких дій. Також, це можуть бути імпульсивні злочини, скоєні в стані алкогольного сп'яніння чи після спільного вживання спиртних напоїв.

Питання психології

Видатний вітчизняний вчений А.Ф.Зелінський підкреслює, що в ці роки у людини більш інтенсивно й продуктивно йде процес оволодіння соціальним досвідом, випрацьовується власний підхід до життя. Як правило, після 25 років життя положення людини в суспільстві стабілізується. Але стабілізація відбувається не тільки в позитивному напрямку. [5, с.109].

Суттєво відрізняються показники кількості засуджених у віці від 46 до 55 років, це 10,47% серед засуджених корисливого та 25,71% серед засуджених насильницького типу. В цьому віці засуджені займають вже менш активну життєву позицію, частіше замислюються над підсумками свого життя, можливе остаточне чи в більшому ступені розвіяння ілюзій з приводу себе і інших людей, у відношенні до життя в цілому, бажані ролі в якому можна відвоювати різними способами, зокрема за допомогою

насильства [1, 151]. Як відзначає М.І.Снікеєв, для поведінки рецидивістів в цьому віці характерні крайній егоцентризм, прагнення до невідкладного задоволення спонтанно виниклих бажань, примітивізм і цинізм. В насильстві вони бачать єдиний засіб вирішення конфліктів. Доволі часто матеріальна забезпеченість виступає у осіб зрілого і похилого віку як умова для подальшого безтурботного існування, задоволення гіпертрофованих потреб. Ті цілі, яких кримінально заражена людина досягала за допомогою хитрощів та своєї фізичної рухливості, тепер досягаються більш примітивними способами, часто за допомогою сили.

В багатьох випадках вік щільно пов'язаний із протиправною поведінкою людини, визначає її потреби, життєві цілі, коло інтересів.

Таблиця 2.

Показники розподілу злочинців-рецидивістів за рівнем освіти (%)

Рівень освіти	Засуджені за корисливі злочини	Засуджені за насильницькі злочини
неповна середня	31,4	26,6
середня	38,0	48,5
середньо-спеціальна	13,3	2,8
спеціально-технічна	17,1	19,0
вища	0	2,8

Досліджуючи показники рівня освіти, бачимо, що більшість засуджених обох типів мають неповну та повну середню освіту. У зв'язку з тим, що ми розглядаємо осіб, які не вперше відбувають покарання у виді позбавлення волі, можна сказати, що лєвова частка рецидивістів не прагнуть до підвищення рівня своєї освіти і з моменту першого відбування покарання

цей рівень майже завжди залишається незмінним. При порівнянні ступеню освіти між собою обох типів злочинців відповідні показники майже не відрізняються один від одного, але осіб з середньо-спеціальною освітою в групі рецидивістів корисливого типу більше, і складає 13,33%, проти 2,85%-в групі рецидивістів насильницького типу. Ця розбіжність надає нам можливість приєднатися до думки А.Р.Ратінова, що рецидивісти корисливого типу більш адаптовані, освічені, займають більш активну позицію в суспільних відносинах і вибірково орієнтовані на правові заборони.

Майже 80 % засуджених в кожній з груп мають професію або спеціальність, але до арешту більше 90% засуджених в обох групах не були працевлаштовані, або їх трудова зайнятість мала випадковий характер чи була непостійною. Такі ж дані у результаті своїх

досліджень отримали зарубіжні вчені Фаррінгтон и Вест, вони вказують, що особи, які раніше вже мали судимість, найчастіше були зайняті на низькооплачуваній роботі і мали довготривалі періоди безробіття, а ті, хто постійно скоював злочини, характеризувались мінімально необхідним числом реєстрацій роботи по найму [2, с.222]. Такі вітчизняні дослідники, як М.І.Волошин, П.Ф.Гришанін, В.П.Лавров, І.В.Шмаров в своїх роботах підкреслюють, що характерними властивостями особистості багатьох рецидивістів є негативне відношення до суспільно корисної праці, паразитичний спосіб життя. Особливо небезпечний рецидивіст, на їх думку, скоює злочини саме з метою ведення паразитичного способу життя. Знаходячись в місцях позбавлення волі і незважаючи на застосування до них мір виховного впливу, певна частина особливо небезпечних рецидивістів продовжує ухилятися від участі в трудовому процесі як у відкритій, так і в завуальованій формі [3, с.72].

Серед осіб корисливого типу більша кількість неодружених і складає 29,5%, у засуджених насильницького типу таких 48,7%, але точних даних про наявність розбіжностей рівнів делінквентності між особами, які були одружені і садинокими, так і не отримано. Вплив

Питання психології

стійкого браку на злочинну поведінку може принести позитивні результати при зменшенні або контактів зі злочинцями, або можливостей для скоєння злочинів, чи за рахунок збільшення схильності дотримуватись загальноприйнятих правил і норм життя. [2, с.222]. Близько 95% засуджених як, корисливого, так і насильницького типу підтримують родинні зв'язки шляхом листування, побачень, отримують від них посилки, передачі. Деякі зі злочинців мають рідних, які не бажають підтримувати з ними стосунки через незадоволення їх кримінальною поведінкою. Серед осіб корисливого типу таких 18,0%, а серед злочинців насильницького типу їх 5,7%. Підтримання соціально-корисних зв'язків, подружніх стосунків можуть по різному впливати на злочинну діяльність рецидивістів. Доброзичливі стосунки злочинців з рідними та друзями позитивної законослухняної спрямованості можуть привести до добрих наслідків, створити умови для їх повернення до загальноприйнятої правослукняної поведінки.

Висновки

При дослідженні соціально-демографічних особливостей злочинців-рецидивістів, що не вперше відбувають покарання у виді позбавлення волі, ми встановили, що злочинці найбільш активні у віці від 26 до 45 років і більше схильні до скоєння корисливих злочинів. Отримані дані свідчать про те, що рецидивісти корисливого типу більш адаптовані, освічені, вони активніше беруть участь в суспільно корисній праці, їх відношення з соціальним оточенням більш широкі та стійкі, ніж у злочинців насильницького типу. В цілому ж можна зробити висновок, що соціальні зв'язки у

засуджених корисливого типу більш нестабільні, ці засуджені не мають стійких прихильностей, не цінують думку та оцінки оточуючих.

Трудова зайнятість досліджуваних злочинців носила випадковий характер, вони мали перерви в своїй трудовій зайнятості, інколи довготривалі, хоча більшість з них мають професію або спеціальність.

Більшість рецидивістів корисливого типу неодружені, серед засуджених насильницького типу таких майже половина. З деякими злочинцями рідні не підтримують відносин через їх злочинну спрямованість, і серед осіб корисливого типу таких більше, ніж серед насильницького типу.

Характеризуючи особистість злочинця важливо враховувати, що вплив зовнішніх умов та обставин відбувається не механічно, а відбиваючись крізь психіку людини, яка завжди розглядається з урахуванням конкретних умов її формування, обставин її проявів, з урахуванням її змісту, спрямованості.

Особистість засудженого-рецидивіста суттєво відрізняється від особистості, що порушила кримінальний закон вперше, оскільки рецидивісту притаманна більша кримінальна зараженість, яку він набуває завдяки своєму багатому тюремному досвіду. Подальше відбування покарання сприяє залученню його до кримінальної субкультури та подальшій дезадаптації. Урахування соціально-демографічних особливостей рецидивістів-злочинців дозволить побудувати дієві моделі психокорекційної роботи з особою злочинця-рецидивіста.

Література

1. Антонян Ю.М. Личность преступника/ Ю. М. Антонян, В.Н.Кудрявцев, В. Е. Эминов // СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. – 366с.
2. Блэкборн Р. Психология криминального поведения / Р. Блэкборн. // - СПб.: Питер, 2004.-496 с.: ил.- (Серия “Мастера психологии”).
3. Волошин Н.И., Вопросы борьбы с преступниками-рецидивистами / Н.И. Волошин., П. Ф. Гришанин., В. П. Лавров., И. В. Шмаров//.-М.: Высшая школа МООП РСФСР, 1964.-99 С.- (Научно-исследовательский и редакционно-издательский отдел).
4. Еникеев М.И. Юридическая психология. С основами общей и социальной психологии: Учебник для вузов. / М. И. Еникеев // М.: Норма, 2005. – 640 с.: ил.
5. Зелинский А.Ф. Рецидив преступлений (Структура, связи, прогнозирование). / А. Ф. Зелинский // – Харьков: Вища школа. Изд-во при Харьк. ун-те, 1980, 152 с.
6. Краснушкин Е.К. Избранные труды. / Е. К. Краснушкин // [Ред. коллегия: В. М. Банщиков и др.] М., Медгиз, 1960. 608с.; 1л.портрет.
7. Познышев С.В. Криминальная психология: Преступные типы. / С.В.Познышев // О психологическом исследовании личности как субъекта поведения вообще и об изучении личности преступника в частности / Сост. и предисл. В. С. Овчинского, А. В. Федорова. — М.: ИНФРА-М, 2010. — IX, 302 с. — (Библиотека криминолога).
8. Ратинов А.Р. Криминально-психологическое изучение личности правонарушителя / А. Р. Ратинов // Труды Высшей школы МВД СССР, 1974 / вып. дан. 1975 / , вып. 36, с.3-14.